

Тетяна Олянишен,
асистент Національного
лісотехнічного
університету України

Олександр Мельников,
кандидат технічних наук,
директор видавництва
Української академії друкарства

Досліджується вплив матеріальних, освітніх, соціокультурних, психологічних, територіальних і вікових факторів на рівень читання, його індивідуальний обсяг.

Ключові слова: вільний час, освіта, рівень читання, читацький інтерес.

Постановка проблеми

Говорячи про вільний час працюючих, у попередніх статтях [1, 2] ми з'ясували, яке місце серед занять людей у вільний час займає читання книг, газет та журналів і наскільки поява (можлива) зайвих грошей може вплинути на зміни у використанні нових можливостей.

Аналіз останніх досліджень

На сьогодні відсутні дані по Україні про розподіл занять у вільний час, залежно від добробуту, але з сучасних

досліджень, проведених у Російській Федерації [3], відомо, що рівень матеріальної забезпеченості значно модифікує спосіб використання вільного часу (табл. 1). Якщо падіння його рівня підвищує частоту звертання до телебачення, прогулянок як форми проведення дозвілля, то воно ж зменшує можливість звертання до таких форм використання вільного часу, як користування Інтернетом, комп'ютерні ігри, відвідування театрів, концертів, приймання та відвідування гостей, заняття спортом. Різке звуження спектра занять на дозвіллі через низький рівень матеріальної забезпеченості респондентів зводить практично нанівець усі досягнення в розвитку сфери культури. Становище погіршується тим, що вимушена відмова від відвідування дозвіллевих закладів виключає, по суті, людей із культурного середовища.

Таблиця 1

Розподіл занять у вільний час, залежно від прибутків

Ч. ч.	Групи за прибутками *					
	1	2	3	4	5	
1	Перегляд телепередач					
2	Читання художньої літератури, газет	Заняття за інтересами та у колі сім'ї	Читання художньої літератури, газет	Прогулянки		
3	Прогулянки	Читання художньої літератури, газет	Заняття за інтересами та у колі сім'ї	Читання художньої літератури, газет	Заняття за інтересами та у колі сім'ї	
4	Інтернет, комп'ютерні ігри	Прогулянки		Заняття за інтересами та у колі сім'ї	Читання художньої літератури, газет	
5	Відвідування театрів, концертів	Інтернет, комп'ютерні ігри		Прослуховування музики		
6	Заняття спортом	Прослуховування музики			Вільного часу практично немає	
7	Приймання та відвідування гостей	Відвідування театрів, концертів	Заняття спортом	Відвідування театрів, концертів	Заняття спортом	
8	Заняття за інтересами та у колі сім'ї	Заняття спортом	Відвідування театрів, концертів	Приймання та відвідування гостей		
9	Прослуховування музики	Приймання та відвідування гостей	Вільного часу практично немає	Інтернет, комп'ютерні ігри	Відвідування театрів, концертів	
10	—	Вільного часу практично немає	Приймання та відвідування гостей	Заняття спортом	Інтернет, комп'ютерні ігри	

* Групи за рівнем матеріальної забезпеченості:

1 — грошей цілком вистачає, щоб взагалі собі ні в чому не відмовляти;

2 — покупка більшості товарів тривалого користування (холодильник, телевізор) не викликає у нас труднощів, але більші покупки зараз нам недоступні;

3 — грошей достатньо для придбання необхідних продуктів та одягу, більші покупки доводиться відкладати на потім;

4 — грошей вистачає тільки на придбання продуктів харчування;

5 — грошей постійно не вистачає навіть на придбання продуктів харчування, доводиться залазити у борги.

Постановка завдання та його реалізація

Читання найчастіше згадується як форма проведення дозвілля, коли йдеться про задоволення конкретних інтересів або потреби в освіті. Якщо людина шукає відпочинку, розваг, то читання відходить на другий план, поступаючись місцем іншим формам дозвілля. Серед факторів, що визначають прагнення до читання, у дослідженнях, проведених свого часу в Нідерландах, неабияке значення мають психологічні. Виявилось, що читачі — це люди, які люблять поспілкуватися, надають перевагу самотності та розумовій праці. У прийнятій нідерландськими дослідниками шкалі цей тип оцінюється шістьма балами. Вважається, що рухливі люди, які надають перевагу товариству та виконують фізичну роботу, не схильні до читання (у дослідженні вони оцінюва-

лися нульовим балом). Тобто потяг до читання залежить від психологічної схильності, а також від середовища та обставин, які можуть ускладнювати або стимулювати звертання до книги, як, наприклад, при отриманні освіти та підвищенні кваліфікації [4].

Дослідження, що проводилися у другій половині ХХ ст. [5], дають можливість зрозуміти, як впливають рівень освіти та професія, стать та вік на те місце, що займає читання серед інших занять у вільний час (табл. 2—4). Головним фактором дії на обсяг та якість читання, є рівень освіти [3] — табл. 2. На це вказують усі дослідження [6], а "переломне" значення спостерігаємо на рівні середньої освіти (рис. 1).

Таблиця 2

Розподіл занять у вільний час, залежно від рівня освіти

Місце заняття	Рівень освіти		
	незакінчена середня	середня	незакінчена вища (вища)
1	Перегляд телепередач		
2	Інтернет, комп'ютерні ігри	Прогулянки	Читання художньої літератури, газет
3	Прогулянки	Заняття за інтересами та в колі сім'ї	Прогулянки
4	Читання художньої літератури, газет		Заняття за інтересами та в колі сім'ї
5	Прослуховування музики		
6	Заняття спортом	Інтернет, комп'ютерні ігри	Відвідування театрів, концертів
7	Вільного часу практично немає	Заняття спортом	Вільного часу практично немає
8	Приймання та відвідування гостей		Заняття спортом
9	Заняття за інтересами та в колі сім'ї	Вільного часу практично немає	Прослуховування музики
10	Відвідування театрів, концертів		Приймання та відвідування гостей

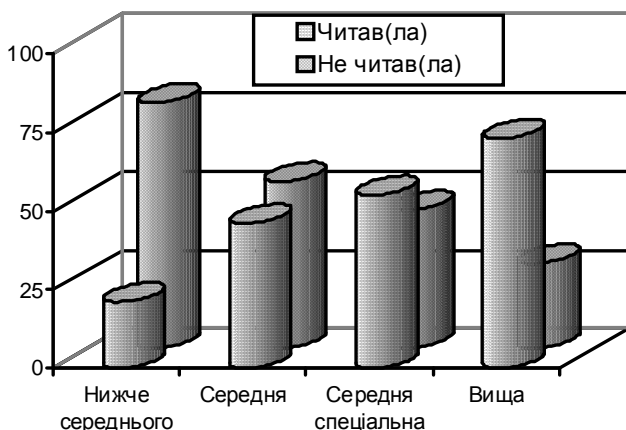

Рис. 1. Інтерес до читання, залежно від освіти

Зміни в галузі освіти призвели до зростання загальноосвітнього рівня населення та перебудови його соціально-професійної структури. У нашій країні ще наприкінці минулого століття основною соціальною групою — новими громадянами з атестатом зрілості стали люди, які отримали середню освіту та мають розвинуті культурні потреби.

Випускників ділять [4] на чотири групи, що різняться ступенем культурної активності: група пасивних споживачів, яка обмежується сприйняттям випадково вибраних культурних цінностей; потім група активних споживачів, що формує свої інтереси та бере участь у культурному житті, її члени підвищують кваліфікацію, регулярно читають книги й журнали; група організаторів, що знаходяться в авангарді культурного життя; група людей, зайнятих літературною діяльністю, науковою роботою тощо.

Подібним чином ділять і випускників шкіл, тільки з тією різницею, що серед них переважають представники

перших трьох груп, а приналежність до четвертої групи, скоріше, є винятковим випадком.

Частота відвідування книжкового магазину для купівлі книг прямо пропорційна рівню освіченості покупця.

У ФРН уже наприкінці 50-х — на початку 60-х рр. ХХ ст. третя частина населення взагалі не мала вдома жодної книги. Характерно, що більшість серед тих, хто не відчував потреби у власних книгах, мала тільки початкову освіту. У 70-ті рр. у ФРН було 50% читачів та 16% спорадичних споживачів книги. Це означає, що та сама третя частина населення країни ніяк не пов'язана з книгою. Відсоток тих, хто цікавиться літературою і регулярно читає (6%), був стабільним протягом десятиліть, незважаючи на всі зусилля організацій, що пропагують книгу, вдосконалення шкільних програм, кардинальне збільшення кількості учнів гімназій — вихідців з робітничих сімей [4].

Ще однією особливістю є те, що навчання дітей у школі та розвиток у них читацьких інтересів справляють певний вплив на читацькі зацікавлення батьків [4]. Доведено, що рівень освіченості зумовлює домінування читання книг, газет і преси, порівняно з переглядом телебачення та прослуховуванням радіо (рис. 1).

Другим майже такої самої важливості фактором, що впливає на читання книг, є професія, незаперечний зв'язок між роботою і читанням видань зі спеціальності або допоміжних галузей професійних знань. Але те, що спонукає до професійного читання, по своїй суті, є похідним від фактора освіти. Адже в період освітньої діяльності людина читає найінтенсивніше, оскільки її інтерес підтримується необхідністю отримання спеціальності [7].

Відомо, що читацька активність залежить від місця проживання, тобто від типу населеного пункту. Дослідження, проведені в Україні і за кордоном, ще 20—30 років тому розвіяли міф, що відсутність інших розваг нібито пере-

творює читання книг на єдину форму проведення вільного часу на селі. Співвідношення читання і перегляду телепередач залежить від типу населеного пункту. І це можна підтвердити на прикладі нашої і зарубіжних країн — Нідерланди, Угорщина, Франція: чим менше місто, тим нижчий ступінь читацької активності; мінімальна активність спостерігається на селі. Аналогічна картина сьогодні і в Російській Федерації [6] (рис. 2).

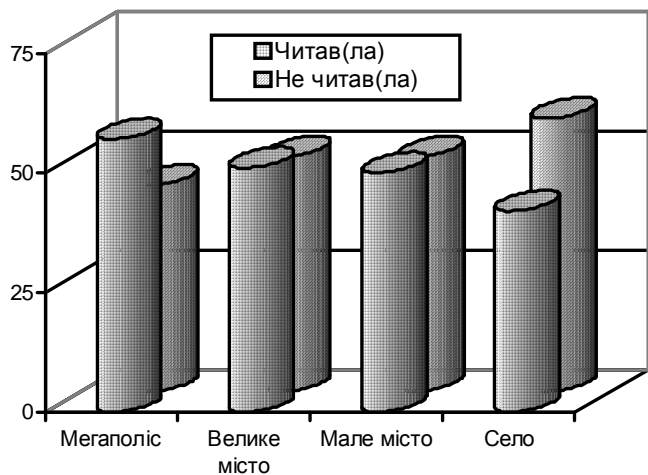

Рис. 2. Інтерес до читання, залежно від типу населеного пункту

Дослідження, проведені свого часу в Польщі, показали, що найчисельнішою та найактивнішою групою покупців літератури на селі є школярі. Їх цікавила навчальна література та видання, що входять до списку обов'язкового читання: школа розвиває інтереси учнів, пробуджує бажання читати і купувати книги. Другу групу сільських покупців книг становлять селяни, що купують сільськогосподарську літературу: інтерес до таких книг визначається рівнем освіти селянина та конкретними виробничими завданнями чи бажанням підвищити продуктивність праці. Третя група сільських читачів — усі ті, хто вміє читати та хоче брати участь у культурному житті, тобто масовий читач.

Культурні та соціальні зміни, що відбулися на селі протягом ХХ ст. у процесі стирання відмінностей між жителями міста і села, тенденція наслідування селянами міського типу життя знайшли своє виявлення в культурних уподобаннях сільського населення, особливо молоді, яка хотіла брати участь у повсякденному культурному житті разом зі своїми міськими однолітками. На селі, як і в місті, вибір книги, журналу, телевізійної передачі визначається рівнем освіти та інтересами мешканця. Однак потрібно відзначити, що головна проблема сьогоденного сільського читача не в його інертності, а у відсутності доступу до сучасних джерел інформації: незадовільне комплектування сільських бібліотек, невідповідність їхніх фондів запитам населення (передусім молоді), відсутність комп'ютерів [8].

Велике значення для з'ясування того, яке місце займає читання в житті людини, має стать (табл. 3 [3], рис. 3 [6]), хоча й цей критерій тісно пов'язаний із рівнем освіти.

Таблиця 3

Розподіл занять у вільний час, залежно від статі

Місце заняття	Стать	
	чоловіки	жінки
1	Перегляд телепередач	
2	Інтернет, комп'ютерні ігри	Читання художньої літератури, газет
	Прогулянки	Заняття за інтересами та в колі сім'ї
4	Заняття за інтересами та в колі сім'ї	Прогулянки
5	Читання художньої літератури, газет	Прослуховування музики
6	Вільного часу практично немає	Відвідування театрів, концертів
7	Заняття спортом	Приймання та відвідування гостей
8	Прослуховування музики	Інтернет, комп'ютерні ігри
9	Відвідування театрів, концертів	Заняття спортом
10	Приймання та відвідування гостей	Вільного часу практично немає

Рис. 3. Інтерес до читання, залежно від статі

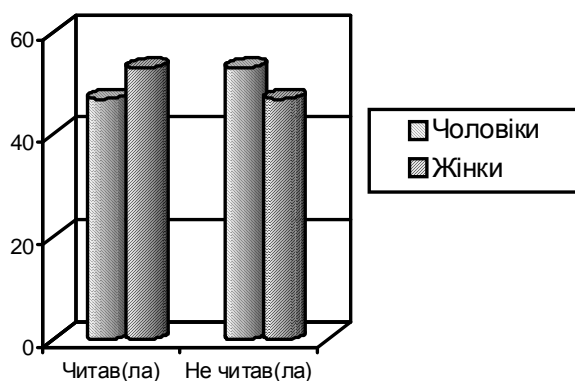

Рис. 3. Інтерес до читання, залежно від статі

Нарешті, фактором, який тільки частково впливає на читання книг, є вік людини (табл. 4 [3], рис. 4 [6]). Відомо, що в процесі формування індивідуальності, тобто приблизно

до двадцятого року життя, існує залежність між віком і фазами розвитку читання книг, але після переходу "межі" двадцяти років можлива зумовленість добре узгоджується з рівнем освіти.

Говорячи про вплив статі та віку на читання, потрібно відзначити, що соціологи різних країн впевнені, що на читання дитини впливає рівень та якість освіти її матері. Тому не випадково дослідники уважно стежать за читанням серед дівчат [9, 10]. З достатньою впевненістю можна говорити про те, що за однакових критеріїв вибору книг, їхньої оцінки та очікувань, пов'язаних із читанням, коло реального читання в сучасних дівчаток і хлопчиків різне.

На противагу стереотипу, що склався про ідеалістичність, мрійливість, психологічну витонченість і чутливість як про риси, притаманні більшою мірою дівчаткам, ніж хлопчикам, результати опитувань сучасних дівчат малюють нам інший образ юної читачки. Це більші, порівняно з хлопчиками, практицизм і приземленість, небажання вникати у психологічні тонкощі літературних героїв тощо [10].

Розподіл занять у вільний час, залежно від віку

Місце заняття	Вік			
	до 30 років	31—50 років	51—60 років	старше 60 років
1	Перегляд телепередач			
2	Інтернет, комп'ютерні ігри	Заняття за інтересами та в колі сім'ї	Читання художньої літератури, газет	
3	Заняття за інтересами та в колі сім'ї	Читання художньої літератури, газет	Заняття за інтересами та в колі сім'ї	Прогулянки
4	Прослуховування музики	Прогулянки		
5	Прогулянки	Інтернет, комп'ютерні ігри	Прослуховування музики	
6	Заняття спортом	Вільного часу практично немає	Відвідування театрів, концертів	Вільного часу практично немає
7	Читання художньої літератури, газет	Прослуховування музики	Вільного часу практично немає	Відвідування театрів, концертів
8	Вільного часу практично немає	Заняття спортом	Приймання та відвідування гостей	
9	Відвідування театрів, концертів		Інтернет, комп'ютерні ігри	Заняття спортом
10	Приймання та відвідування гостей		Заняття спортом	Інтернет, комп'ютерні ігри

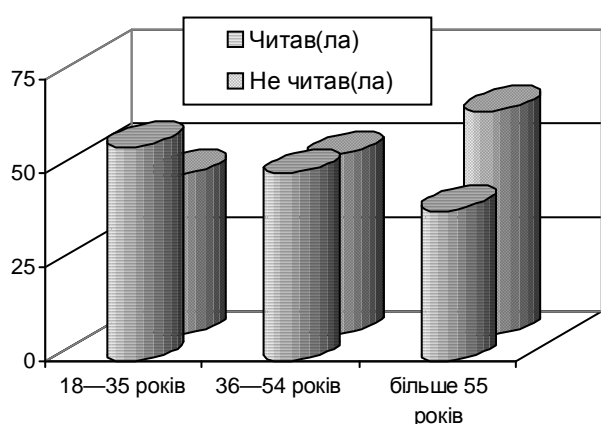

Рис. 4. Інтерес до читання, залежно від віку

Спостерігається, що на потяг до книги особливо сильно впливає сім'я, але тільки серед наймолодших читачів: до десятого року життя дитини її інтерес до читання та ставлення до книги формують батьки. Так, 60% "читаючих" дітей при опитуваннях відповідали, що в ранньому дитинстві їм читали вголос батьки або старші брати і сестри. Таку ж відповідь дали лише 20% "нечитаючих" дітей [11]. Причому помічено, що найчастіше під впливом сім'ї формується спрямування на естетичній й розважальній функції читання [5].

Як показали дослідження [4], після закінчення школи часто настає перерва в читанні і вона значно довша у випускників початкових шкіл, ніж середніх. Після деякої перерви спостерігаються повернення до книг і пошуки відповідного читання, але інтенсивність цього процесу різна. Найчастіше повернення до читання є результатом неприємних переживань, викликаних усвідомленням лакун у власній освіті.

Суттєвий вплив на читача здійснюють також оточення та соціальне становище. З'ясовано [12], що сам факт приналежності до тієї чи іншої соціальної групи багато в чому визначає принципи передачі знань і культури від одного покоління до другого, орієнтації на ті або інші цінності тощо. Наприклад, дослідження, що проводилися у Великобританії наприкінці XX ст., показали, що соціальне походження впливає на результати тесту на грамотність — діти у віці 11 років із сімей з низьким достатком відставали від решти у середньому на 3,5 роки [9]. Дослідження у ФРН у той самий час показали, що, незважаючи на зростаючі можливості отримання інформації, прірва між рівнем знань дітей з

різних соціальних верств не тільки залишалася, але й навіть поглиблювалася. Серед дітей малозабезпечених батьків майже втричі менше "читаючих", ніж серед дітей чиновників та підприємців [11].

Висновки

Відзначено сильний, хоч і не завжди явний, двобічний зв'язок між культурним капіталом людини та її економічною поведінкою. З одного боку, культурний спадок значною мірою впливає на ціннісні орієнтації, моделі та стереотипи поведінки людини у сфері праці. З другого боку, економічне становище сім'ї — носія культурних цінностей — суттєво впливає на можливість надбання культурного капіталу, даючи змогу дітям учитися у привілейованих школах, користуватися домашньою бібліотекою, належно організувати дозвілля. Культурний спадок, включаючи і знання, дає індивідууму змогу брати (чи не брати) участь у тих чи інших культурних, соціальних, економічних і політичних інститутах, мати ті чи інші соціальні контакти.

Поведінку людини поза сферою виробництва визначає не лише культурологічне, а й повсякденне знання. Дослідження, проведені у другій половині XX ст., підтвердили, що моделі споживання матеріальних і нематеріальних благ визначаються не лише тим, ким працює і скільки заробляє людина, а й її заданими соціальними орієнтаціями. Структуризації цих явищ сприяє рівень повсякденних знань (довідкових, орієнтаційних, репродуктивно-відпочинкових тощо) та вміння черпати їх із наявних каналів розповсюдження інформації, значну вагу серед яких зберігає друковане слово.

Безсумнівно, значимим є вплив традиції на читацьку поведінку. Під дією цього чинника формуються так звані стереотипи свідомості (серед них і читацькі), що мають велику силу дії через їхній підсвідомий характер.

Знання про суспільну зумовленість читання книг, попри відносно численні аналізи, неповне. Методологія, запозичена з соціології, уможливила глибше розуміння багатьох важливих процесів у читанні книг, але пізнавальні можливості цього явища далекі до завершення.

Список використаної літератури

1. Олянишен Т. Зміна місця читання серед інших форм діяльності у вільний час / Тетяна Олянишен, Олександр Мельников // Вісник Кн. палати. — 2010. — № 4. — С. 45—48.
2. Олянишен Т. Зміни форм культурної діяльності в Україні / Тетяна Олянишен, Олександр Мельников // Вісн. Кн. палати. — 2009. — № 12. — С. 41—43.
3. Жители столицы об организации свободного времени населения / Ин-т соц.-полит. исслед. РАН ; науч. рук. В. Н. Иванов ;

- отв. исполн.: И. В. Ладодо, С. Д. Яковлев, А. В. Козинак. — М. : Ком. по телекоммуникациям и средствам массовой инф. Правительства Москвы, 2003. — 24 с.
4. *Цыбульский Р.* Книжная торговля в современном обществе : пер. с пол. / Р. Цыбульский. — М. : Книга, 1982. — 216 с.
  5. *Носович Я. Ф.* Суспільна зумовленість читання / Я. Ф. Носович // Книга в соціокультурному просторі: досвід книговидання XIX—XX ст. і сучасні проблеми : доп. і повід. Міжнарод. наук. конф., 3—5 трав. 1995 р. / ред. група: І. С. Квітко (відп. ред.) [та ін.]. — Львів, 1995. — С. 116—117.
  6. *Кто в России читает и покупает книги.* — Режим доступа : <http://www.rulit.org/read/4>. — Загл. с экрана.
  7. *Антонова С. Г.* Чтение в структуре образовательного процесса вуза / С. Г. Антонова // Чтение как стратегия жизни : материалы Междунар. научно-практ. конф. ; Москва, 14 дек. 2006 г. / сост. : М. А. Ермолаева, Ю. П. Мелентьева, А. Ю. Самарин ; отв. ред. Б. В. Ленский. — М., 2006. — С. 13—15.
  8. *Волкова В. Н.* Читающая провинция сегодня: сибирские аспекты / В. Н. Волкова // Чтение как стратегия жизни : материалы Междунар. научно-практ. конф. ; Москва, 14 дек. 2006 г. / сост. : М. А. Ермолаева, Ю. П. Мелентьева, А. Ю. Самарин ; отв. ред. Б. В. Ленский. — М., 2006. — С. 46—48.
  9. *Сметанникова Н. Н.* Участь чтения / Н. Н. Сметанникова // Октябрь. — 2005. — № 3. — С. 140—146.
  10. *Голубева Е. И.* Фактор семьи в чтении детей / Е. И. Голубева // Чтение как стратегия жизни : материалы Междунар. научно-практ. конф. ; Москва, 14 дек. 2006 г. / сост. : М. А. Ермолаева, Ю. П. Мелентьева, А. Ю. Самарин ; отв. ред. Б. В. Ленский. — М., 2006. — С. 48—53.
  11. *Почему не читают дети // За рубежом.* — 1985. — № 48. — С. 23.
  12. *Глотова Г.* Книга як культурно-інформаційний чинник соціально-економічного розвитку / Г. Глотова // Книга в соціокультурному просторі: досвід книговидання XIX—XX ст. і сучасні проблеми : доп. і повід. Міжнар. наук. конф., 3—5 трав. 1995 р. / ред. група: І. С. Квітко (відп. ред.) [та ін.]. — Львів, 1995. — С. 19—20.